

ПОСТАЛІ

ПОЛКОВНИК ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ (до вінка на 75-у річницю загибелі)

Сергій ЛИТВИН,
доктор історичних наук, професор, головний редактор
журналу «Воєнна історія», полковник

Народився Євген Коновалець 14 червня 1891 року в с. Зашків Львівського повіту (тепер Жовківського р-ну Львівської обл.) в сім'ї галицької інтелегенції, де дід о. Михайло Коновалець був довгі роки греко-католицьким парохом, а батько Михайло був управителем місцевої народної школи. Мати Євгена, Марія, походила з українського священицького роду Венгриновських. Брат Євгенового батька, о. Володимир Коновалець, який брав дуже активну участь в українському громадському і політичному житті і мав великий вплив на Євгена, був парохом

села Малехів, а другий стрий Євгена, о. Орест Коновалець, був парохом села Страдче.

У своєму рідному селі Зашків закінчив Євген Коновалець народну школу. З 1901 року навчався в Академічній гімназії у Львові. З 1909 року навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Зі студентських років вів активну громадсько-політичну діяльність, брав участь у боротьбі студентства за український університет у Львові у 1910 році. В 1912 році став секретарем львівської філії «Просвіти», тісно співпрацював з друкованим органом орга-

Одне з останніх прижиттєвих фото Євгена Коновальця, зроблене у Відні навесні 1938 р. Фото з архіву Центру досліджень визвольного руху (ЦДВР)

нізації місячником «Письмо з Просвіти», був членом «Академічної громади».

У 1912 році Євгена Коновальця покликано до військової служби в австрійській армії. Як студент відслужив він однорічну військову службу в старшинській школі у Львові в званні четаря та повернувся до університету закінчити перерване навчання.

З 1913 року Є. Коновалець як один з лідерів українського студентського руху був обраний до складу головної управи Українського Студентського Союзу, де належав до національно-демократичної секції. В липні 1913 року виголошував реферат «Про університетську справу» на Всеукраїнському студентському конгресі у Львові. Реферат містив практичні пропозиції, які були гаряче підтримані Конгресом. Незабаром Коновалець став членом Української Національно-Демократичної Партії. Як представник від студентства входив до «Тіснішого на-

родного комітету» УНДП (голова – К. Левицький), на засіданнях якого провідні галицькі політики обговорювали і приймали рішення з найактуальніших питань українського політичного життя.

Початок війни у 1914 році не дав Євгену Коновальцю можливості закінчити навчання в університеті. Як запасний старшина австрійської армії вже першого дня проголошення мобілізації мусив зголоситися до свого полку, а саме – до 19-го полку «Крайової Оборони» («Ляндвери»). Перебуваючи перший місяць із своєю частиною у Львові, він був наочним свідком формування відділів «Січових Стрільців», але перейти з загально-австрійської «Крайової Оборони» до українського легіону УСС, як цього він бажав, військове командування йому не дозволило. Цей полк входив у склад XI австрійського корпусу, куди входили й Українські Січові Стрільці.

У вересні 1914 року австрійська війська відступили зі Львова в Карпати. Під час того відступу та в час боїв у Карпатах доводилось Євгенові Коновальцеві бачити трагедію галицьких українців, що були жертвою польсько-мадярського шовінізму: на підставі злобних доносів місцевих польських шовіністів мадярська військова жандармерія арештувала свідоміших українців та страчувала як «російських шпигунів».

Вже на першому місяці війни прийшлося Є. Коновальцеві пережити важкий удар: польська поліція заарештувала його батька Михайла та стряючи. Володимира Коновальця і, хоч вони були загально відомими ворогами москофільства й самої Росії, заслава обох їх до табору інтернованих у Талергофі як непевних щодо їхнього австрійського патріотизму.

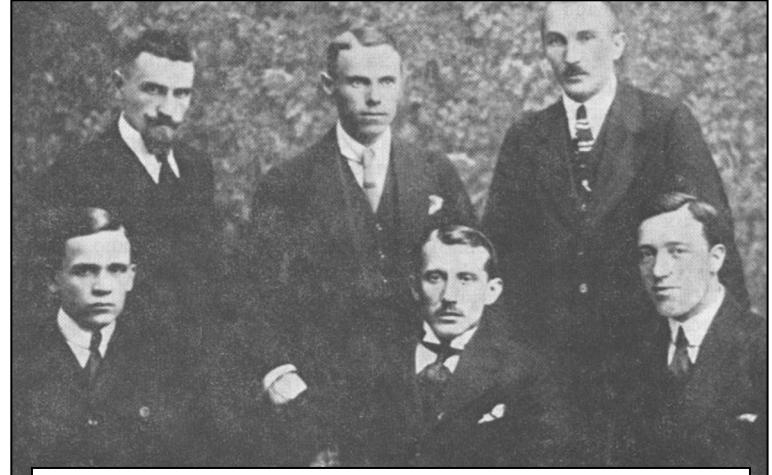
Наприкінці квітня 1915 року, під час славних боїв за гору Маківку у Карпатах, його полк оборонявся поруч з Легіоном Січових Стрільців. Під кінець квітня 1915 року, коли москалі зайняли Маківку, Євген Коновалець попався у російський полон і опинився в таборі військовополонених Чор-

ний Яр (між Астраханню і Царициним), а з 1916 року – у Царицині (тепер Волгоград).

Після Лютневої революції 1917 року в Росії Євген Коновалець разом з галицькими старшинами з табору в Дубовці (неподалік Царицина) А. Мельником, І. Чмолою, Р. Сушком, В. Кучабським, Ф. Черником розгорнув широку організаційну і пропагандистську роботу серед полонених-галичан щодо втечі з табору до Києва з метою вступу до української армії. У вересні 1917 року він поїхав до Києва, де було створено

Галицько-Буковинський Комітет допомоги військовополоненим, який домагався створення військової частини з галичан. 12 листопада 1917 року С. Петлюра передав згоду Генерального Секретаріату Української Центральної Ради на формування Галицько-Буковинського Куреня Січових Стрільців, який незабаром перетворився в одну з найбоєздатніших частин Армії Української Народної Республіки. Євген Коновалець вступив у курінь звичайним вояком. Уже в грудні 1917 року курінь мав біля 500 чоловік.

На початку свого існування курінь, як і багато інших українських частин, був під впливом радянської пропаганди. Проте на загальному зібрани (віче) куреня 19-го січня 1918 року було ухвалено рішення усунути «солдатські ради» та обрано «стрілецьку раду» як замінено командира куреня (Ол. Лисенка). Новим командиром куреня було обрано Коновалця. У кінці січня – на початку лютого 1918 року частини Січових Стрільців відзначились у ході придушення антидержавного заколоту в Києві та в боях проти більшовицьких військ на підступах

Прага, липень 1920. Зліва направо, сидять Іван Андруш (керівник УВО на Великій Україні), Євген Коновалець (Начальний Комендант УВО), решта – члени Начальної Команди УВО, справа сидить Василь Кучабський. Стоять Іван Чмола, Михайло Матчак, Ярослав Чиж. Джерело: «Євген Коновалець і його доба», Мюнхен, 1974

до міста. Зразу після того у курені заведено порядок, дисципліну. Курінь Січових Стрільців став одною з головних військових частин, які, разом з Гайдамацьким куренем Слобідської України Симона Петлюри, суміли взяти «Арсенал» і розгромити січневе більшовицьке повстання в Києві та стали оборонцями Української Центральної Ради, фактично виконували функції національної гвардії, забезпечуючи роботу уряду в найскладніші часи української державності. А 1-2 березня 1918 року курінь (згодом – полк) під командуванням Коновалця, спільно з Запорізьким Корпусом та Гайдамацьким Кошем Слобідської України звільнили від більшовиків Київ.

З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського полк Січових Стрільців 1 травня 1918 року на вимогу німецького командування було роззброєно і розформовано. Коновалець, залишившись у Києві, разом з кількома старшинами здійснював організаційні заходи по створенню нової стрілецької частини. В кінці серпня 1918 року він отримав від гетьмана Скоропадського дозвіл на формування Окремого Загону Січових

Нарада УВО в Ворохті, 1921 рік. Зліва праворуч: Ярослав Чиж, Параска Чмола, Василь Кучабський, Таїсія Юрієва, Іван Чмола, Евген Коновалець. Джерело: «Евген Коновалець і його доба», Мюнхен, 1974

Стрільців з осередком в Білій Церкві. На початку листопада 1918 року через Дмитра Дорошенка, а згодом і особисто, вів переговори з гетьманом про умови надання національно-демократичними силами (у т. ч. Січовими Стрільцями) підтримки гетьманському уряду та наголошував на недопустимості укладення федерацівного союзу з Росією.

В листопаді 1918 року Січові Стрільці під командуванням Є. Коновалця підтримали Директорію УНР у повстанні проти влади П. Скоропадського і в Мотовилівському бою розбили гетьманські частини. Є. Коновалець брав активну участь у зміцненні боєздатності республіканського війська. Січові Стрільці разом зі своїм командиром зберігали культ соборності. Коли виникла потреба повернення на Галичину, щоб боронити Львів від поляків, вони залишились в Києві, вважаючи, що саме в Києві – у столиці – вирішуватиметься доля відновленої Української Держави. «Шлях до вільного Львова веде через вільний Київ», – стверджував Є. Коновалець. Впродовж 1918-1919 років, під час бойових операцій проти більшовицьких і денікінських військ Січові Стрільці розгорталися в дивізію, згодом – у корпус та групу Січових

Стрільців, що були найбільшими в Армії УНР.

За свідченнями сучасників, на посту командира Корпусу Січових Стрільців полковник Євген Коновалець виявив себе незрівняним організатором і справжнім воєначальником революційної доби і водночас добрим товарищем для всіх, хто був під його командою. Найважливіші справи він обмірковував та вирішував зі Стрілецькою Радою, чого не було у тогочасній практиці інших командирів.

Він не боявся біля себе розумних дорадників, а навпаки – вмів добирати найбільш відповідних. Його співпраця з високими старшинами генерального штабу – генералом Марком Безручком і полковником Юрком Отмарштейном, що очолювали оперативний відділ Штабу – була наскрізь гармонійна. Такі самі стосунки були і з іншими старшинами Штабу та командирами різних частин Корпусу. Він зумів об'єднати біля себе ідейних, розумних і бойових старшин, справжніх побратимів по зброй, і призначати їх на відповідні для них відповідальні штабні й командні пости. Досить згадати такі прізвища: Андрій Мельник, полковник Роман Сушко, полковник Іван Чмола, полковник Роман Дацкевич, полковник Іван Рогульський, сотник Ярослав Чиж, сотник Михайло Матчак, сотник Василь Кучабський, сотник Федъ Черник, сотник Іван Андрух, сотник Микола Опока, сотник М. Загаєвич, сотник М. Бісик, сотник Гриць Гладкий та інші.

Після прийняття 6 грудня 1919 року українським урядом рішення про розформування українських регулярних частин та переходу до партизанської форми боротьби Є. Коновалець видав наказ по самодемобілізацію Корпусу Січових Стрільців і разом

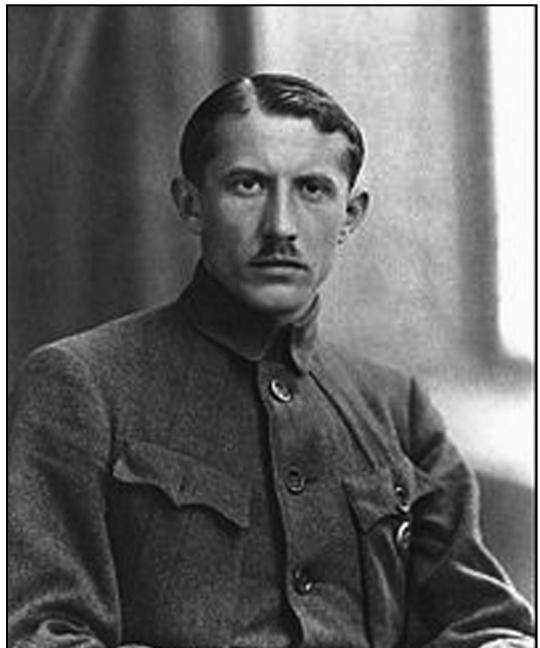
зі старшинами та вояками корпусу опинилися в польському таборі інтернованих поблизу Луцька.

Навесні 1920 року, звільнені під час спільного українсько-польського походу на Київ з табору інтернованих, старшини та вояки корпусу отримали дозвіл виїхати до Чехословаччини. До Чехословаччини виїхав також Євген Коновалець та члени Стрілецької Ради. Їх не покидала ідея продовжити боротьбу за визволення України.

На останньому засіданні Стрілецької Ради, котре відбулося в Празі в липні 1920 року, було обговорено конкретний план подальшої боротьби. Є. Коновалець об'єктивно з'ясував ситуацію і можливості боротьби в обставинах польської і радянської окупації. Він запропонував створити таємну підпільну військову організацію, метою якої було мобілізувати народ до боротьби.

Він бачив, що самостійницькі сили зневаженні і не мають ресурсів для успішної боротьби. Тому задався завданням створити ці ресурси. Люди та ідеологія, морально вироблені й фахово підготовані провідники – ось що, на думку Є. Коновалця, вирішувало результат національної боротьби. «Як не буде в нас сили, не осягнемо нічого, хоч би все найкраще для нас складалося. Як же ж будемо мати силу, тоді вийдемо побідно з найгіршого лихоліття і здобудемо все, що нам треба» – стверджував він.

У серпні 1920 року за безпосередньою участю Є. Коновалця було створено Українську Військову Організацію. Силою свого військово-політичного авторитету, силою своєї могутньої індивідуальності полковник Коновалець відразу, без жодної конкуренції, став на чолі Начальної Команди УВО. Він зорганізував мережу окружних і повітових команд УВО по цілому краю. Непроста це була справа, вимагала знання людей, інтуїції і вміння, відібрати звіт, тримати постійний зв'язок з заграницними українськими політиками. В усьому помагали колишні військовики: Дмитро Паліїв, Михайло Матчак, Василь Кучабський, Богдан Гнатевич, а в бойовому відділі – Степан Федак.

Євген Коновалець – командир Корпусу Січових стрільців. Київ, 1918 р.

Зв'язковими і кур'єрами по найбільшій часті були жінки, як от Ольга Басараб і З. Майковська.

Клопотався полковник Євген Коновалець збиранням запасів зброї, амуніції та вибухівки, їх пошуком, магазинуванням. Правдоподібно доставляли матеріал теж військовики, що перебували ще в Чехословаччині.

Після атентату на Сидора Твердохліба восени 1922 року, коли арештований Дзіковський видав і деконспірував Організацію, видав склад Начальної Команди, багато окружних і повітових команд УВО, а польська поліція здійснювала масові арешти, перебування Коновалця в краї було небезпечною. Тому з грудня 1922 року він змушений був виїхати закордон і жити в еміграції у Чехо-Словаччині, Німеччині, Швейцарії та Італії.

Від того часу Українська Військова Організація перейшла на конспіративні умови та методи діяльності, а керування Конова-

Коновалець у військовому однострої. 1919 р.

лець здійснював через реорганізовану Начальну Команду УВО за кордоном.

В листопаді 1927 року на одній з нарад УВО за ініціативою Є. Коновалця було вирішено створити єдину революційно-політичну організацію, діяльність якої ґрунтувалася б на націоналістичній ідеології та поширювалася на всі українські землі. Таку організацію – Організацію Українських Націоналістів – було створено на Першому Конгресі Українських Націоналістів у Відні, що відбувся протягом 28 січня – 3 лютого 1929 року. Головою Проводу було обрано Євгена Коновалця. Вістря боротьби ОУН було спрямоване проти головних ворогів української державності – московської більшовицької влади на українських землях і польської окупаційної шовіністичної влади.

За короткий термін Є. Коновалець організаційно зміцнив ОУН, встановив контакти з політичними колами Німеччини, Великобританії, Литви, Іспанії, Італії та організував українські політично-інформаційні служби в багатьох політичних центрах Європи, залучив до співпраці з ОУН широкі кола української еміграції. Були створені осередки ОУН або споріднених організацій у Франції, Бельгії, Канаді. За його безпосередньою участю в Америці були засновані Громади Українських Стрільців, що поклало початок Організації Державного Відродження України в США і Українському Національному Об'єднанню в Канаді. З метою підготовки до майбутньої збройної боротьби за незалежність України за дорученням Коновалця було сформовано військовий штаб та укомплектовано школи з підготовки старшинських кадрів для української армії в Польщі, Чехо-Словаччині, Австрії. «У вогні перетоплюється залізо у сталь, у боротьбі перетворюється народ у націю» – ці слова полковника Коновалця і сьогодні є дороговказом для молодого покоління українців.

Є. Коновалцю доводилось докладати неймовірних зусиль, щоб об'єднати розрізнені групи в єдину організацію – ОУН, налагодити фінансування структури із різних джерел, розбудувати видавничу діяльність, а, крім того, контролювати поведінку однопартійців, які займали високі посади, але не завжди конструктивно поводились. Вождь стояв вище дрібних побутових потреб, міжособистісних конфліктів, підпорядкувавши власне життя лише служінню ідеї Української Держави.

Є. Коновалець змушений був постійно міняти місце свого перебування. Після атентату на польського міністра внутрішніх справ Броніслава П'єрацького (15 червня 1934 р.) польські урядові чинники повели проти нього акцію в Швейцарії, мовляв, саме він був духовним натхненником цього атентату і готує атентат на міністра закордонних справ Бека. Президент Женевського

кантону видав у січні 1935 року рішення депортувати Коновальця зі Швейцарії. У червні 1936 року він переїхав із сім'єю до Риму.

Діяльність Є. Коновальця з розбудови ОУН, намагання поставити українське питання у Лізі Націй, постійні заходи з налагодження націоналістичного підпілля в УРСР, спроби розбудувати агентурну мережу на окупованих більшовицьким режимом українських землях тощо викликало занепокоєння у більшовицького керівництва в Москві.

Москва боялася українського націоналізму і її провідника Є. Коновальця. Її метою було не лише не допустити виникнення і поширення мережі ОУН у советській Україні. Вона хотіла зламати, паралізувати, знищити ОУН і націоналістичний рух взагалі, бо в ньому бачила основну небезпеку для московсько-советського панування в Україні.

Спецслужби Радянського союзу ставили за мету фізичне усунення Євгена Коновальця. Як свідчать наявні нині джерела, заздалегідь агенти Москви були введені у близьке оточення Коновальця. Через «втікача» з Союзу, «в'язня» з Соловецьких островів К. Полувед'ка ще в липні 1935 року був ведений до ОУН більшовицький агент В. Хом'як, який вивів на організаційний зв'язок молодого чоловіка, начебто, посланця від Організації в Україні, який приїхав навчитися, як працювати в підпіллі, «колишнього комсомольця», сироту, вихованого ним Хом'яком, який «розчарувавшись у комунізмі, шукав виходу в націоналізмі». Він мав радянський паспорт на прізвище Павла Грищенка. Його інші псевда – Вельмуд – Норберт, Яценко, Валюх. А правдиве його прізвище було Павло Судоплатов, і був він визначним агентом Москви. Судоплатов прекрасно грав роль патріота, націоналіста і не викликав жодних підозр. Він відвідав центри ОУН у Берліні, Відні, Парижі, познайомився практично з усіма членами ПУН, бачився часто з Коновальцем, з яким перед поворотом в СРСР переписувався в справах організації.

Місце загибелі Є. Коновальця на вул. Колсінгель. Фото з архіву ЦДВР

А 23 травня 1938 року в нідерландському Роттердамі, на вулиці Колсінгел, поблизу готелю «Атланта» Євген Коновальець загинув, відкриваючи переданий Судоплатовим пакет, в якому був вибуховий пристрій. За свідченнями очевидців, бомба була завбільшки з коробку для взуття – вона розірвала тіло на шматки. При загиблому уцілів документ на ім'я чеха Йозефа Новака. Вибух також зачепив обличчя, завдяки чому члени Організації Українських Націоналістів змогли віднайти свого провідника, а дружина Ольга – чоловіка.

Похорон відбувся через кілька днів, 28 травня. В останню путь Коновальця проводжали кілька соратників, які на той час були в Роттердамі або змогли до нього дістатися, дружина і консул Литви у Роттердамі. Невипадково консул саме цієї країни – в останні роки життя Є. Коновальець користувався литовським паспортом, а уряд Литви активно сприяв діяльності ОУН.

П о х о в а н и й Є. Коновальець на кладовищі Кросвік у Роттердамі. І хоч на

LIETUVOS RESPUBLIKA REPUBLIQUE DE LITHUANIE	
UŽSIIENIO PASAS PASSEPORT POUR L'ÉTRANGER	
PASO N. Nr. de passeport	15/1938.
PASA SAVININKO PARAJADÉ IR VAR- DAS Nom du porteur	Konovalec Eugenijus
DRAUGUE KELIAJUA ŽMONA Accompagné de sa femme	
IR et de	VAIKU estants
PILIJETVĘ Nationalité	Lietuvos žmogus
Šisas pasas yra 32 puslapių. Ce passeport contient 32 pages.	
SERIAL N. 25345	

Литовський паспорт
Євгена Коновальця

похоронах члени ОУН наголошували, що його могила тут є тимчасовою і, як тільки постане незалежна Україна, Євген Коновалець відразу ж повернеться на Батьківщину, так не сталося. Вже у незалежній Україні, зокрема у столиці, за яку Коновалець боровся у лавах січових стрільців, армії УНР, а згодом УВО і ОУН, йому, фактично, не надано місця для вічного спочинку. Чин цієї людини належно не пошанований державою, за яку він боровся і загинув.

Довгий час не було однозначної відповіді на питання, хто ж власне здійснив зухвале убивство. І тільки через багато років, коли світ побачили спогади Павла

Судоплатова, де він описав обставини його співпраці з ПУН і вбивства Є. Коновалець, стало зрозумілим, що лідер українських націоналістів загинув у результаті добре спланованої спецоперації НКВД, якою безпосередньо керував Йосип Сталін.

У багатьох публікаціях про Євгена Коновалець є звинувачення на адресу Пророду українських націоналістів у тому, що не вберегли Провідника, що не було знайдено дієвих форм і методів протидії більшовицькій агентурі. Чи справедливі вони? Адже члени Пророду за часів Коновалець ніколи не жили в одному місці. Розкидані по різних європейських столицях, вони фізично не мали змоги супроводжувати свого вождя під час його подорожей і зустрічей.

Слід погодитися з твердженням Богдана Червака, що «постать Євгена Коновалець не є предметом великої зацікавленості і сучасного українського суспільства. І на запитання, чи готова незалежна Україна гідно вшанувати пам'ять одного з найвірніших її синів, на жаль, не можемо дати ствердну відповідь».

ДЖЕРЕЛА

1. Гуменюк Віктор. Євген Коновалець як символ нації. Доповідь виголошена 23 травня 1999 р. на траурному зібранні української громади м. Москви. Сайт Брама. 1999.
2. Дерев'яній Ігор. Сила волі. Євген Коновалець. – Львів: Центр досліджень визвольного руху; Національний музей-меморіал «Тюрма на Лонецького»; Часопис, 2013.
3. Ісаюк Олеся. Мандрівка до Полковника. Де похований Коновалець. // Українська правда. Історична правда. 16 січня 2014 р.
4. Ковальчук М. На чолі січових стрільців: військово-політична діяльність Євгена Коновалець в 1917–1921 рр. – К., 2010. – 288 с.
5. Коновалець Є. Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки... – К.: Видавництво «Темпора». – 272 с.
6. Короткий життєпис полковника Євгена Коновалець // Діло, 31. 05.38.
7. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; видавниця фірма «Олір», 1995. – 368 с.,
8. Мірчук Петро. Євген Коновалець (у 20-річчя смерті). – Мюнхен, 1958.
9. Під знаком стрільця. Виповнилося 120 років від дня народження провідника Українських Січових стрільців Євгена Коновалець // Україна Молода, №101, 15.06.2011 р.
10. Сватко Я. Євген Коновалець – творець ОУН. – Л., 2006. – 64 с.
11. Червак Богдан «Смерть Націоналіста. На пошану полковника Євгена Коновалець» // Українська правда. Історична правда», 23 травня 2013 р.